

Magdalena Dąbrowska

**Zawartość „podróżnicza” czasopisma „Wiestnik Jewropy”
a zainteresowania historyczne
Nikołaja Karamzina i Michaiła Kaczenowskiego
(*Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego
obecnie Nową Jerozolimą*)**

W dziale „Literatura i różności” czasopisma „Wiestnik Jewropy” z czerwca 1804 roku ukazał się – bez nazwiska autora – szkic *Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą*¹. Długo pozostający poza kręgiem zainteresowań badaczy – zarówno prasoznawców, jak i literaturoznawców („Wiestnik Jewropy” jest określany jako czasopismo literacko-polityczne, należące do pierwszych w Rosji wydawnictw periodycznych poruszających jednocześnie problemy literatury i sztuki oraz historii i bieżącej polityki²) – w ostatnich latach zaczął przyciągać uwagę, jednak prawie wyłącznie z jednego powodu, właśnie autorstwa, przypisywanego bądź Michaiłowi Kaczenowskiemu (przez zespół bibliografów pod kierunkiem Jewgienija Sokolinskiego)³, bądź Nikołajowi Karamzinowi (przez Maksima Batszewa, historyka z Instytutu im. Dmitrija Lichaczowa)⁴. Nikołaj Karamzin (1766–1826) – jeden

¹ К., *Путешествие в Воскресенский монастырь, называемый ныне Новым Иерусалимом*, „Вестник Европы” 1804, nr 1, s. 97–108.

² Zob. m.in.: *Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, А.Г. Дементьев, А.В. Западов, М.С. Черепанов, red., Москва 1959, s. 103; *Краткая литературная энциклопедия*, t. 1, А.А. Сурков, red., Москва 1962, s. 946.

³ *Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*, t. 1 (Журналы – А–В), Е.В. Соколинский, red., Санкт-Петербург 1997, s. 219. Wskazanie na Kaczenowskiego jako autora jest zawarte w opisie bibliograficznym szkicu (poz. 05536). Cała publikacja zaś – łącznie z pozostałymi tomami – ma charakter bibliografii zawartości rosyjskich wydawnictw periodycznych z pierwszego dwudziestopięciolecia XIX wieku, czym należy tłumaczyć nieobecność w niej szerszych komentarzy dotyczących poszczególnych pozycji.

⁴ М.В. Батшев, *Николай Михайлович Карамзин как один из первых исследователей Подмосковья*, „Карамзинский сборник” 2016, t. 5–6, s. 173–177. Oryginalna nazwa insty-

z czołowych rosyjskich sentymentalistów i prekursor romantyzmu, poeta, prozaik, publicysta, tłumacz, wreszcie historyk, autor szeroko dyskutowanej wielotomowej *Historii państwa rosyjskiego* – był założycielem i przez dwa lata (1802–1803) wydawcą czasopisma „Wiestnik Jewropy”⁵. Michaił Kaczenowski (1775–1842) – publicysta, krytyk literacki, tłumacz, wykładowca wielu dyscyplin naukowych na Uniwersytecie Moskiewskim, wśród których znalazła się również historia – kierował tym periodykiem w latach 1805–1807, 1810 (wraz z Wasilijem Żukowskim), 1811–1813 i 1815–1830⁶. Miejszem druku była przez cały czas typografia Uniwersytetu Moskiewskiego. Częstotliwość ukazywania się wynosiła dwa tygodnie. Rezygnacja Karamzina z wydawania periodyku zbiegła się w czasie właśnie z przystąpieniem do przygotowania syntezy dziejów ojczyźnych: 31 października 1803 roku został on oficjalnym historiografem państwa rosyjskiego i resztę życia poświęcił pracy nad *Historią państwa rosyjskiego*. Można by rzec, że wtedy zajął się historią „na dobre”, gdyż z zamiarem takim nosił się od dłuższego czasu: w maju 1800 roku pisał w liście do poety Iwana Dmitrijewa, że „po uszy pogrążył się w rosyjską historię; śpi i widzi Nikona z Nestorem”⁷. W tym kontekście znaczące wydają się także jego słowa z listu do brata z czerwca 1803 roku, świadczące o tym, że zarzucenie działalności redaktorsko-wydawniczej nie było tak nagłe, jak można by sądzić, i że obie sfery działalności – ta i historyczna – wydawały mu się wtedy nęcące: „chcę [...] wydawać czasopismo [tj. „Wiestnik Jewropy” – M.D.], [...] chciałbym wziąć się za pracę ważniejszą: za historię rosyjską, żeby pozostawić po sobie ojczyźnie pomnik niezgorszy”⁸. Bez względu jednak na powody, wśród których wymieniane są także zdrowotne, faktem jest, że w ostatnim numerze pisma z 1803 roku Karamzin

tucji reprezentowanej przez badacza: Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия им. Д.С. Лихачева. Za autorstwem Karamzina przemawia, jego zdaniem, podobieństwo szkicu do innych utworów tego pisarza pod względem tematyki oraz ukształtowania stylistycznego i kompozycyjnego. Ponadto zwraca on uwagę na to, że do poszczególnych wydań dzieł Karamzina nie został włączony nie tylko ten jeden utwór, ale także szereg innych, z całą pewnością napisanych przez niego. Argumentacja badacza nie wychodzi jednak poza poziom ogólników.

⁵ Zob. m.in.: Н.Д. Кочеткова, *Карамзин Николай Михайлович*, w: *Русские писатели. XIX век. Библиографический словарь. В двух частях*, ч. 1, П.А. Николаев, red., Москва 1996, s. 314–323.

⁶ Zob. m.in.: В.Н. Греков, *Каченовский Михаил Трофимович*, w: *Русские писатели...*, s. 330–334.

⁷ *Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву*, Я. Грот и П. Пекарский, red., Санкт-Петербург 1866, s. 116 („104. Москва, 2 мая 1800”).

⁸ Н.М. Карамзин, *Избранные статьи и письма*, Москва 1982, s. 222 („Из писем В.М. Карамзину 1795–1826 гг. Свирлово, 6 июня 1803 г.”).

pożegnał się z czytelnikami jako jego wydawca i zapowiedział przystąpienie do pracy nad *Historią państwa rosyjskiego*⁹. Tymczasem 1804 rok, w którym na czele czasopisma „Wiestnik Jewropy” znalazł się Pankratij Sumarokow, stał się pierwszym rokiem współpracy Kaczenowskiego z tym pismem (jeszcze nie jako kierującego nim, ale – jak się przypuszcza – mającego na niego duży wpływ)¹⁰, a *Podróż do Klasztoru Woskriesienskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* (jeśli przyjąć hipotezę o jego autorstwie) była pierwszym oryginalnym tekstem zamieszczonym przez niego na tych łamach (ze wspomnianej bibliografii zawartości periodyków z lat 1801–1825 wynika, że wcześniej, od marca do czerwca 1804 roku, opublikował tutaj pięć przekładów¹¹). Dalsze lata – poza okresowym kierowaniem pismem – wypełniła mu kariera uniwersytecka. W 1806 roku został doktorem filozofii i sztuk pięknych. Dwa lata później zatrudniono go jako adiunkta na Uniwersytecie Moskiewskim, gdzie zajął się kierowaniem kancelarią hrabiego Aleksieja Razumowskiego; w 1810 roku został wybrany na profesora nadzwyczajnego sztuk pięknych i archeologii, w roku następnym – na profesora zwyczajnego; w 1821 roku objął Katedrę Historii, Geografii i Statystyki Państwa Rosyjskiego, historię Rosji wykładał do 1835 roku, po czym objął Katedrę Historii i Literatury Języków Słowiańskich, dopiero co założoną na uniwersytecie; w 1837 roku został rektorem Uniwersytetu Moskiewskiego¹². Kariera była szybka, o czym czytamy w słowniku biograficznym wykładowców tej uczelni: „nie sposób nie zdziwić się, widząc drogę od kwatermistrza [Kaczenowski był nim w 1798 roku, służbę wojskową porzucił trzy lata później – M.D.] do profesora, ale przejście to nie było gwałtowne, ponieważ w ciągu tego czasu często zdarza nam się spotykać nazwisko Kaczenowskiego w [...] wydawnictwach periodycznych”¹³. Kaczenowski zapisał się jako twórca szkoły sceptycznej w historiografii, autor klasyfikacji źródeł do studiów historycznych (latopisy, chronografy i inne), zaproponowanej po raz pierwszy w artykule *O źródłach do historii rosyjskiej* z 1809 roku¹⁴; we wspomnieniach

⁹ Zob.: Н.М. Карамзин, *К Читателям Вестника*, „Вестник Европы” 1803, nr 23–24, декабрь, s. 282–285.

¹⁰ Zob.: *Сводный каталог сериальных...*, s. 189–190 (komentarz).

¹¹ Zob.: tamże, s. 217, 218, 219 (poz. 05450, 05451, 05460, 05501, 05527).

¹² Zob.: В.Н. Греков, *Каченовский...*, s. 331, 334.

¹³ *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета, за истекающее столетие, со дня учреждения января 12-го 1755 года, по день столетнего юбилея...*, расположенный по азбучному порядку, cz. 1, Москва 1855, s. 385–386.

¹⁴ Zob. m.in.: К.Б. Умбрашко, *Развитие источниковедения в русской исторической науке первой половины XIX в.*, Новосибирск 2012, s. 109–194.

studentów uniwersytetu – po latach z reguły dokonujących przewartościowania swych dawnych opinii o założeniach szkoły sceptycznej – zapisał się jako wykładowca surowy, ale życzliwy¹⁵. Jak wynika z tych wstępnych ustaleń, w chwili ukazania się *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” Karamzin i Kaczenowski znajdowali się na różnych etapach kariery, przez co należy rozumieć nie tylko całokształt drogi twórczej, ale także „usytuowanie” w dziejach tego dwutygodnika (pierwszy z nich skończył swój udział w jego powstawaniu, drugi go zaczynał¹⁶), jednak obaj dopiero mieli przed sobą okres największego zaangażowania w badania nad dziejami Rosji (jeden jako oficjalny historiograf państwa, drugi jako profesor uniwersytecki)¹⁷.

Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą to szkic podróżniczy, oparty na narracji pierwszoosobowej i zasadzie chronologicznego przedstawiania warstwy zdarzeniowej, nad którą jednak dominuje warstwa opisowo-refleksyjna. Celem podróży – trzydniowej, odbytej powozem, rozpoczętej i zakończonej w Moskwie – jest Klasztor Woskriesiński (Zmartwychwstania Pańskiego), prawosławny klasztor męski założony przez Nikona, patriarchę Moskwy i całej Rusi

¹⁵ Zob.: К.С. Аксаков, *Воспоминание студентства*, Санкт-Петербург [б.р.], s. 24.

¹⁶ Zwyczajem Karamzina, przejętym potem przez Kaczenowskiego, było zamieszczanie na łamach pisma listów do czytelników. We wspomnianym grudniowym numerze z 1803 roku (zob. przypis 9) Karamzin nie tylko pożegnał się z nimi i zapowiedział rozpoczęcie pracy nad *Historią państwa rosyjskiego*, ale także poinformował, że spod jego pióra wyszła większość opublikowanych w nim utworów prozatorskich (wymienił tytuły nielicznych „cudzych”). Kaczenowski podał taką samą informację w odniesieniu do siebie w numerze sierpniowym z 1805 roku, również wymieniając tytuły „nieswoich” utworów prozatorskich (zob. М. Каченовский, *К Читателям Вестника*, „Вестник Европы” 1805, nr 16, s. 321–323). List Karamzina do czytelników ukazał się przed opublikowaniem w piśmie *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą*, a co za tym idzie pisarz – gdyby nie wyszedł on spod jego pióra – nie mógł wymienić go wśród „cudzych”. List Kaczenowskiego został zamieszczony w piśmie ponad rok po opublikowaniu szkicu, pisarz – nawet gdyby nie był jego autorem – nie mógł go tu wymienić z racji tego, że odniósł się tylko do okresu, kiedy to on stał na czele periodyku. Mimo że oba listy okazują się nieprzydatne w kwestii ustalenia autora omawianego szkicu, warto wspomnieć o nich jako potencjalnym źródle do badań nad atrybucją.

¹⁷ Celem niniejszego artykułu nie jest rozstrzygnięcie kwestii autorstwa rozpatrywanego szkicu, choć nie można wykluczyć, że niektóre poczynione w nim spostrzeżenia pozwolą zbliżyć się do odpowiedzi na to pytanie. Artykuł powstał z myślą o określeniu miejsca i roli *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* w procesie rozwoju badań historycznych i twórczości literackiej o tematyce historycznej w Rosji początku XIX stulecia, procesu wyrastającego ze zjawisk późnooświeceniowych, ale przygotowujących grunt pod romantyzm.

w latach 1652–1666. Nazwy „Nowa Jerozolima” miał użyć po raz pierwszy car Aleksy I Romanow w 1656 roku. Miejscowość, w której się ona znajduje, położona nad rzeką Istrą na zachód od Moskwy, w czasach Karamzina i Kaczenowskiego (od 1781 roku) nosiła nazwę Woskriesiensk¹⁸. Przemieszczanie się narratora powozem wskazuje na to, że utwór należy do odmiany szkicu podróżniczego zwanego „przejażdżką” (w odróżnieniu od „przechadzki” – oba terminy nie wymagają wyjaśnień)¹⁹. Opisywana podróż dzieli się na dwa etapy: drogę do Woskriesienska i pobyt w nim. Słowa o zajęciu miejsca w powozie: „Trzy dni miną szybko! – myślałem, sadowiąc się z przyjaciółmi w powozie, który miał zawieźć nas do Klasztoru Woskriesińskiego”, „Powóz gotowy!” i „Tutaj wsiedliśmy do powozu i, po raz ostatni rzuciwszy oko na klasztor i jego miłe okolice, pomknęliśmy do stolicy”²⁰, wyznaczają granice dwóch głównych części utworu, wypełnionych – pierwsza – opisem drogi do Woskriesienska, poprzedzonym rozważaniami o przyrodzie, druga – relacją ze zwiedzania kompleksu klasztorowego, zakończonego refleksją o historii. Rodzima przyroda i przede wszystkim historia stanowią najważniejszy przedmiot rozmyślań narratora, porównującego siebie do „zwinnego ptaszka, swobodnie latającego z miejsca na miejsce”²¹, z ulgą porzucającego ciemne mury miasta i oddającego się przyjemności obcowania z naturą. Upływ czasu w podróży zaznaczany jest przez przywołanie części doby (najczęściej poranka). Za bezpośredni komentarz do tytułu szkicu, wskazujący na równoległe funkcjonowanie dwóch nazw klasztoru wybranego na cel wyprawy, można uznać autorski przypis umieszczony w jego drugiej części (jedyne w całym tekście), zawierający wyjaśnienie, że projekt głównego soboru powstał na podstawie planu bazyliki w Jerozolimie przywiezionego przez Arsenija Suchanowa. *Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* jest szkicem o treściach krajoznawczych, napisanym przez jednego z pierwszych badaczy okolic Moskwy²². Studia nad okolicami Moskwy wpisują się w szerszy nurt badań nad rosyjską prowincją.

Wskazanie w tytule Klasztoru Woskriesińskiego jako celu opisywanej podróży sugeruje, co prawda, związek utworu z relacją z pielgrzymki,

¹⁸ Obecna nazwa: Istra.

¹⁹ Zob.: M. Dąbrowska, *Przechadzki i przejażdżki samotnych marzycieli. Z dziejów rosyjskiej prozy sentymentalnej przełomu XVIII i XIX wieku*, „Studia i Szkice Sławistyczne” 2006, nr 7, s. 9–20.

²⁰ К., *Путешествие в Воскресенский монастырь...*, s. 98, 100, 108. Tu i dalej przekład własny – M.D.

²¹ Tamże, s. 97.

²² Por.: М.В. Батшев, *Николай Михайлович Карамзин...*, s. 173–177.

mającą na gruncie rosyjskim długą i bogatą tradycję²³, ale związek ten nie jest silny, gdyż względy religijne nie były najważniejszymi, które zadecydowały o wyruszeniu narratora w drogę. Po przybyciu na miejsce przeżywa on chwile uniesień charakterystycznych dla pielgrzymów²⁴, to jednak nie tematyka religijna zawładnęła jego myśleniem. Przed oczyma czytelnika szkicu przesuwają się galerie postaci zasłużonych dla historii i kultury rosyjskiej. Patriarcha Nikon, a także władcy rosyjscy wraz z członkami swoich rodzin – Aleksiej Michajłowicz, Maria Fiodorowna czy Katarzyna II, zostają zaprezentowani w dwóch rolach: nie tylko od strony swojej właściwej działalności, sprawowanego urzędu, ale przede wszystkim jako działacze kultury. Nikon jawi się jako założyciel klasztoru, już za jego życia będącego ważnym ośrodkiem kulturalnym, a władcy zasiadający na tronie w XVIII wieku jako kontynuatorzy jego dzieła, dbający o utrzymanie w należytym stanie klasztornej kompleksu. Narrator wielokrotnie podkreśla osobiste zaangażowanie Nikona w budowę²⁵, tutaj pochowanego. Podróżnik ogląda miejsce docelowe swej wyprawy oczami znawcy architektury i sztuki sakralnej, swobodnie operującego datami, faktami i specjalistycznymi terminami. Wędrowkę po „Nowej Jerozolimie” rozpoczyna od soboru i otaczających go cerkwi, odwiedza miejsce pochówku Nikona, założoną przez niego bibliotekę, przechowującą księgi z jego odręcznym podpisem, by zakończyć pobyt przechadzką po okolicach klasztoru nad rzeką Istrą, nazywaną Jordanem. Do powozu wsiada w pobliżu wzgórza, na którym „car Aleksiej Michajłowicz [...] z patriarchą Nikonem wyznaczili miejsce na budowę klasztoru”²⁶. Szkic przypomina przewodnik po klasztorze, w którym punkt po punkcie wymieniane są zażytkowe obiekty i przedmioty. W dwóch przypadkach – opisu miejscowej zakrystii i wyszczególnienia nazw cerkwi – określenie „punkt po punkcie”

²³ Zob. m.in.: Н.И. Прокофьев, *Древнерусские хождения и литература путешествий нового времени. (К вопросу о преемственной связи жанров)*, w: *Актуальные проблемы литературы*, И.Н. Сутягин, red., Ростов-на-Дону 1971, s. 164–173.

²⁴ „Równy śpiew mnichów, świętość tego miejsca, nabożne skupienie wyraziście uwidaczniające się na twarzach [...] modlących się, wspaniałość świątyni – wszystko to tak podziało na moje serce, że w tej samej chwili uklęknałem przed obliczem Najwyższego i skierowałem do Niego żarliwe modlitwy”; К., *Путешествие в Воскресенский монастырь...*, s. 101.

²⁵ „Najbardziej spodobało mi się jednak stare, porwane [...] nakrycie głowy Nikona, w którym w czasie budowy klasztoru chodził on do pracy i sam dawał murarzom przykład zaangażowania i pracowitości. Ono tak bardzo mi się spodobało, że namiętnie ucałowałem je kilka razy [...]. O szacowne pozostałości dawnych czasów! o szacowna pamięć Wielkiego Męża”; tamże, s. 105.

²⁶ Tamże, s. 108.

należy rozumieć dosłownie, gdyż obiekty opisu zostają ponumerowane²⁷. Rzeczowy ton wypowiedzi jest przerywany co jakiś czas nasyconymi emocjami wykrzyknieniami w rodzaju „Piękna architektura! [...] Wszędzie dobry smak! [...] Wszędzie wspaniałość!”²⁸. Szkic zamykają słowa podróżnika o wpisaniu Nikona oraz klasztoru nad Istrą na stałe do swej pamięci i wezwanie do trwałego zapisania ich w pamięci zbiorowej.

Nikon jest najczęściej przywoływaną w szkicu postacią historyczną, która w sposób szczególny interesowała Kaczenowskiego w pierwszych latach XIX wieku, o czym świadczy jego artykuł *O przyczynach zrzucenia z urzędu Nikona, Patriarchy Moskiewskiego*, opublikowany w trzech kolejnych numerach czasopisma „Wiestnik Jewropy” z 1805 roku²⁹. Z *Podróżą do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* koresponduje zwłaszcza ostatnia część tego artykułu, rzucająca światło na lata spędzone w klasztorze przez Nikona (po tym, jak wskutek konfliktu z carem przestał wykonywać obowiązki patriarchy i opuścił Moskwę) oraz na sam klasztor (oprócz tego, że był on nazywany „Nową Jerozolimą” otrzymujemy informację, że miejsca położone w jego obrębie nosiły nazwy Golgota, Nazaret, Betlejem, Jordan i Galilea)³⁰. Co więcej, artykuł *O przyczynach zrzucenia z urzędu Nikona, Patriarchy Moskiewskiego* dowodzi, że Kaczenowskiego interesował nie tylko Nikon, ale w ogóle cały XVII wiek. Na to samo wskazuje jego artykuł *Przypych dworu carskiego [za Aleksieja Michajłowicza] w siedemnastym wieku*³¹. Nieprzypadkowo pierwszy z nich zaczął się od stwierdzenia: „wiek siedemnasty [...] obfituje w historyczne charaktery [...], ale niestety jest ubogi w historyczne opisy tych charakterów: nasze dawne kroniki w większości dochodzą do początku panowania rodu Romanowów, nieliczne do cara Aleksieja Michajłowicza, w żadnej nie zostały opisane szczegółowo sławne rządy tego wielkiego monarchy”³². Ze słów tych wynikają dwa następn

²⁷ Zacytowany fragment o pracy fizycznej Nikona na budowie klasztoru stanowi rozwinięcie trzeciego punktu opisu zakrystii: „3. Dwa nakrycia głowy patriarchy Nikona, z których pierwsze, wysadzone perłami i brylantami, osiąga cenę dwudziestu siedmiu tysięcy rub[li], a drugie ośmiu tysięcy rub[li]”; tamże, s. 105. W dwóch wcześniejszych punktach znalazły się opisy relikwii św. Męczennicy Tatiany i wizerunku św. Marii Magdaleny.

²⁸ Tamże, s. 101.

²⁹ [М.Т. Каченовский], *О причинах низложения Никона, Московского Патриарха*, „Вестник Европы” 1805, nr 16, август, s. 290–303, nr 17, сентябрь, s. 32–47, nr 18, сентябрь, s. 109–123.

³⁰ Zob.: tamże, nr 18, сентябрь, s. 113, 119.

³¹ Zob.: [М.Т. Каченовский], *Пышность двора царского [при Алексее Михайловиче] в семнадцатом веке*, „Вестник Европы” 1805, nr 6, s. 118–128, nr 7, s. 223–229.

³² [М.Т. Каченовский], *О причинах низложения Никона...*, nr 16, август, s. 290–291.

wnioski: po pierwsze, postrzegał on historię przez pryzmat działalności wielkich postaci, po drugie, wskazywał na pilną potrzebę uzupełnienia wiedzy o niektórych z nich. Zasadne wydaje się przywołanie tutaj komentarza Katarzyny Błachowskiej o Karamzinie: „to właśnie wokół wielkich władców rosyjskich, których panowania stanowiły ważne epoki w dziejach Rosji i ludzkości, powinna, zdaniem Karamzina, być zbudowana opowieść o rosyjskiej przeszłości”³³. W artykule *O przyczynach zrzucenia z urzędu Nikona, Patriarchy Moskiewskiego* Kaczenowski zawarł wzmiankę o Karamzinie i jego ocenie problemu Tajnej Kancelarii³⁴. Polemiczny wobec wcześniejszych ustaleń na temat Aleksieja Michajłowicza (przede wszystkim Augusta Ludwiga von Schlözera, pod którego wpływem, jak można dodać na marginesie, rozwijały się poglądy historyczne Kaczenowskiego³⁵) artykuł *O Tajnej Kancelarii Karamzina* opublikował w marcowym numerze czasopisma „Wiestnik Jewropy” z 1803 roku³⁶. Relacje wzajemne Karamzina i Kaczenowskiego stanowią oddzielny problem (możliwy do rozpatrzenia w oparciu chociażby o listy Karamzina do Iwana Dmitrijewa³⁷), który tu może zostać co najwyżej zasygnalizowany.

W poszukiwaniu kontekstów interpretacyjnych *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* warto zwrócić się jednak nie tylko do publikacji Kaczenowskiego, ale także do tego, co wyszło spod pióra innych twórców i co ukazało się w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” w 1804 roku. Na plan pierwszy wysuwają się szkice podróżnicze, by wymienić *Carycyno* Piotra Szalikowa, poza opisem Carycyna zawierające także wzmiankę o wsi Kołomienskoje³⁸, czyli podobnie jak *Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* rzucające światło na okolice (tu: najbliższe) Moskwy. Z innego powodu – dyskutowanej wtedy kwestii opracowywania zarysów dziejów Rosji przez cudzoziemców – warto wspomnieć o artykule *O nowej historii Rosji*, będącym recenzją pracy *Abrégé de l’histoire de Russie...* Perrina³⁹. Oprócz ironicznej konkluzji – „Niech nas Bóg broni przed [...] potopem, ogniem,

³³ K. Błachowska, *Narodziny imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001, s. 48.

³⁴ [М.Т. Каченовский], *О причинах низложения Никона...*, nr 16, август, s. 295.

³⁵ В.Н. Греков, *Каченовский...*, s. 332.

³⁶ [Н.М. Карамзин], *О Тайной Канцелярии*, „Вестник Европы” 1803, nr 6, март, s. 122–131.

³⁷ Zob.: *Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву...*, s. 238–239, 245–246, 260–261.

³⁸ Zob.: К. III-въ [П.И. Шаликов], *Царицыно*, „Вестник Европы” 1804, nr 11, июнь, s. 219–229.

³⁹ Zob.: М., *О новой Русской Истории*, „Вестник Европы” 1804, nr 16, август, s. 273–289.

mieczem [...] i przed *Skróconą historią Rosji*” – warto przywołać z niej jeszcze inne słowa, również szydercze w stosunku do francuskiego autora: „nasz historyk, jak i wszyscy, lubi prawdę i dokładność, nie może ścierpieć podróżników i pisarzy...”⁴⁰.

Jeśli chodzi o spuściznę Karamzina, to kontekst interpretacyjny *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* tworzą szkice i artykuły historyczne opublikowane w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” wcześniej, w latach 1802–1803. „Poza tym, że stanowiły próbę pracy ze źródłami historycznymi, były także próbą literackiego opracowania materiału historycznego; są one zróżnicowane pod względem tonu, charakteru, stopnia beletryzacji, da się znaleźć w nich pojedyncze elementy jak gdyby zapowiadające styl *Historii państwa rosyjskiego*, niemniej styl ten ukształtował się w samym procesie przygotowania *Historii*” – pisał o nich Władimir Murawjow⁴¹. Niczym przedłużenie tej myśli brzmią słowa dziewiętnastowiecznego badacza życia i twórczości Karamzina, Michaiła Pogodina, *nota bene* pierwszego, który wyodrębnił owe szkice i artykuły historyczne jako osobną grupę: „większość pisarzy starała się pisać jego [tj. Karamzina – M.D.] językiem; Kaczenowski, Grecz, Glinka, Wostokow, Ozierow, Kryłow pisali językiem Karamzina, chociaż niektórzy, np. Kaczenowski, nie mieli tego świadomości”⁴². W kontekście *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* największe znaczenie mają *Podróż z Moskwy do Trojeckiego klasztoru, z niektórymi historycznymi pamiątkami*⁴³ i *Podróż wokół Moskwy*⁴⁴. W obu przypadkach mamy do czynienia z opisami podróży po okolicach Moskwy: przez Kuskowo do Kołomny i dalej w stronę połączenia rzek Moskwy i Oki (w pierwszym) oraz do Ławry Troicko-Siergijewskiej (w drugim); przedmiotem zainteresowania podróżników są związki oglądanych miejsc i obiektów z wielkimi postaciami rodzimej historii: Dymitrem Dońskim i Katarzyną II (w pierwszym) oraz Borysem Godunowem (w drugim);

⁴⁰ Tamże, s. 273, 289.

⁴¹ В. Муравьев, Николай Карамзин, Москва 2005, s. 378–379.

⁴² М. Погодин, Николай Михайлович Карамзин, по его сочинениям, письмам и отзывам современников. Материалы для биографии с примечаниями и объяснениями, т. 1, Москва 1866, s. 391.

⁴³ Н.М. Карамзин, Исторические воспоминания и замечания на пути к Троице и в сем монастыре, „Вестник Европы” 1802, nr 15, s. 207–226, nr 16, s. 287–304, nr 17, s. 30–47. Tytuł polski pochodzi od polskiego tłumacza z XIX wieku; zob.: *Podróż z Moskwy do Trojeckiego klasztoru, z niektórymi historycznymi pamiątkami przez P. Karamzina*, „Dziennik Wileński” 1806, t. 5, czerwiec, s. 231–257.

⁴⁴ [Н.М. Карамзин], Путешествие вокруг Москвы, „Вестник Европы” 1803, nr 4, февраль, s. 278–289.

przywołanych postaci i wydarzeń jest w nich więcej. Wskazanie klasztoru w tytule pierwszego z nich dodatkowo jeszcze, podobnie jak w tytule omawianego szkicu z 1804 roku, sugeruje związek z opisem pielgrzymki; także w odniesieniu do niego ujęcie takie należy wykluczyć ze względu na to, że do wyruszenia w podróż skłoniły narratora nie powody religijne, lecz zainteresowanie dziejami Rosji⁴⁵. Różnica między *Podróżą z Moskwy do Trojeckiego klasztoru, z niektórymi historycznymi pamiątkami* a *Podróżą do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* polega – poza celem podróży i czasem oraz okolicznościami jej odbywania – na tym, że w drugim większy udział mają rozważania z zakresu historii sztuki. Wspomniany wcześniej artykuł *Tajna Kancelaria*, a także szkic *O wydarzeniach i charakterach w rosyjskiej historii, które mogą stać się przedmiotem sztuki*, będący jednym z najdobitniejszych wezwań Nikołaja Karamzina do zainteresowania się dziejami Rosji, również należą do wyodrębnionego przez Pogodina (i sygnalizowanego także przez W. Starczewskiego⁴⁶) korpusu tekstów⁴⁷.

Aby podkreślić przełomowe znaczenie prac Karamzina na temat rosyjskiej historii, przede wszystkim *Historii państwa rosyjskiego*, ale przecież, jak widać, nie tylko, poeta romantyczny Aleksander Puszkina nazwał go „pierwszym historykiem” i „ostatnim kronikarzem”, a także stwierdził, że „dawna Rosja [...] została odkryta przez [niego] jak Ameryka przez Kolumba”⁴⁸. *Ostatni kronikarz* nazwie później swoją książkę o Karamzinie Natan Ejdelman, a jej pierwszy rozdział zatytułuje *Pierwszy historyk*, oba określenia zapożyczając właśnie od Puszkina⁴⁹. W równie obrazowy sposób wyraził się o twórcy *Historii państwa rosyjskiego* historyk z przełomu XIX i XX wieku Paweł Milukow: „wraz z Karamzinem przeszliśmy z przedpotopowego świata rosyjskiej historiografii [...], mało komu znanego i mało kogo interesującego, w inny wymiar, w którym wszystko jest znane...”⁵⁰. Nie sposób wreszcie odmówić obrazowości porównaniu Piotra

⁴⁵ Por.: О.Н. Алесандрова-Осокина, *Паломническая проза 1800–1860-х годов. Священное пространство, история, человек*, Москва 2015, s. 352.

⁴⁶ А.В. Старчевский, *Николай Михайлович Карамзин*, Москва 2016, s. 193–199.

⁴⁷ Zob.: М. Погодин, *Николай Михайлович Карамзин...*, t. 2, s. 7.

⁴⁸ А.С. Пушкин, *Отрывки из писем, мысли и замечания (1828)*, w: *Карамзин. Pro et contra. Личность и творчество Н.М. Карамзина в оценке русских писателей, критиков, исследователей. Антология*, red. Д.К. Бурлака, Санкт-Петербург 2006, s. 157; tenże, *История русского народа, сочинение Николая Полевого. Том I...*, w: tamże, s. 159.

⁴⁹ Н.Я. Эйдельман, *Последний летописец*, Москва 2004.

⁵⁰ П.Н. Милуков, *Главные течения русской исторической мысли XVIII и XIX столетий*, „Русская мысль” 1894, кн. 1, январь, s. 49.

Wiaziemskiego, jednego ze współczesnych Karamzina: „Karamzin to nasz Kutuzow [18]12 roku – uratował on Rosję od inwazji zapomnienia, przywrócił ją do życia, pokazał nam, że mamy ojczyznę, podobnie do tego, jak wielu [z nas] dowiedziało się o tym w [18]12 roku”⁵¹.

W komentarzu do słów Wiaziemskiego J.N. Penska nazwała *Historię państwa rosyjskiego* „ważnym intelektualnym katalizatorem” społeczeństwa rosyjskiego po wojnie z Napoleonem 1812 roku⁵². Takie spostrzeżenie badaczka zawarła w pracy o rosyjskiej powieści historycznej pierwszej połowy XIX wieku, w dużym stopniu rozwijającej się pod wpływem Waltera Scotta i przeżywającej początkowy okres rozkwitu w latach 1829–1836 (od *Jurija Miłostawskiego* Michaiła Zagoskina, uznawanego za pierwszą rosyjską powieść historyczną, do *Córki kapitana* Aleksandra Puszkina)⁵³. Jeśli wyjść poza prozę i zwrócić się do gatunków dramatycznych, to należy wymienić w tym kontekście Puszkiniowski *Borysa Godunowa*, pierwszą rosyjską romantyczną tragedię historyczną, dedykowaną Karamzinowi. Jak pisze dalej Penska, „nieprzypadkowo właśnie w latach 20.–30. XIX stulecia pojawiły się w Rosji pierwsze prace z zakresu metodologii historii [...]; w końcu lat 20. pojawia się pojęcie historyzmu”⁵⁴. I jeszcze jedna ważna uwaga: proces kształtowania się „systemu literaturocentrycznego nie rozpocząłby się, gdyby nie poprzedził go [...] historiocentryzm, przenikający wszystkie sfery [...] życia”⁵⁵.

To ostatnie spostrzeżenie dotyczy prawidłowości procesu historycznoliterackiego. Jeżeli zaś postawić analogiczne pytanie – co przygotowało grunt, a co było następstwem – w odniesieniu do biografii domniemanych twórców *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą*, to okaże się, że mamy do czynienia z sytuacją odwrotną. Zarówno ten szkic, jak i pozostałe wymienione wyżej szkice i artykuły z pisma „Wiestnik Jewropy” z lat 1802–1803 (o autorstwie niebudzącym wątpliwości) wyszły spod pióra „pisarza-historyka”, który dopiero za pewien czas stanie się „historykiem-pisarzem”, jeśli sparafrazować obrazowe określenie użyte przez Natana Ejdelmana w stosunku do Karamzina: „czasy

⁵¹ Остафьевский архив князей Вяземских, т. 3 (Переписка князя П.А. Вяземского с А.И. Тургеневым. 1824–1836), ред. В.И. Саитов, Санкт-Петербург 1899, s. 356 („788. Князь Вяземский Тургеневу. 9 ноября 1836 г. [Петербург]”).

⁵² Е.Н. Пенская, *Русский исторический роман XIX века*, w: *Историческая культура императорской России. Формирование представлений о прошлом. Коллективная монография в честь профессора И.М. Савельевой*, Москва 2012, s. 424.

⁵³ Zob.: tamże, s. 422.

⁵⁴ Tamże, s. 424.

⁵⁵ Tamże, s. 425.

wychowały »czytelnika-historyka« i wtedy zjawia się »historyk-pisarz«⁵⁶. Niewielkich rozmiarów teksty zamieszczane na łamach poczytnego periodyku stawały się studium przygotowanym pod prace zakrojone na większą skalę, swego rodzaju laboratorium, umożliwiającym zebranie doświadczeń. To właśnie miał na myśli Paweł Milukow, gdy zastanawiając się nad tym, jak w krótkim czasie Kaczenowski mógł podołać licznym i zmieniającym się obowiązkom, doszedł do wniosku, że proces zagłębiania się w dzieje Rosji obrazują materiały zamieszczane na łamach pisma „Wiestnik Jewropy” (co prawda późniejsze niż rozpatrywane tutaj, ponieważ publikowane po 1809 roku, ale jednak pochodzące z tego samego źródła)⁵⁷. Przytoczone słowa Ejdelmana dotyczą w sposób mniej lub bardziej bezpośredni dwóch kolejnych kwestii, mianowicie sposobu opowiadania o historii i sylwetki czytelnika, projektowanego czy rzeczywistego. Dobry komentarz do obu problemów jednocześnie stanowią rozważania Władimira Ikonnikowa z wykładu uniwersyteckiego z 1868 roku: „wyłożenie [materiału] w formie artystycznej uważał on [tj. Karamzin – M.D.] za niezbędne dla historyka, a jego głęboka znajomość ducha języka rosyjskiego, wypracowana w trakcie wieloletniej działalności literackiej i dziennikarskiej, pozwoliła mu osiągnąć ten zamiar, w związku z tym i teraz jego historię [tj. *Historię państwa rosyjskiego* – M.D.] czyta się lekko, lżej niż wiele współczesnych utworów literackich; jeśli w dziejach języka rosyjskiego styl Karamzina otwiera nowy okres, [...] to jego historię z pełnym przekonaniem można nazwać artystyczną, a jego samego przedstawicielem artystycznego nurtu w historii rosyjskiej”⁵⁸. Współcześnie obie kwestie zajmują ważne miejsce w badaniach z zakresu kultury historycznej. Jak zauważył W.S. Parsamow, „Karamzin był pierwszym historykiem, który miał masowego czytelnika”, co osiągnął drogą specyficznego opracowania warstwy językowej, polegającego na odrzuceniu archaizacji na rzecz oddania

⁵⁶ Н.Я. Эйдельман, *Пушкин. История и современность в художественном сознании поэта*, Москва 1984, s. 24.

⁵⁷ П.Н. Милуков, *Главные течения русской исторической мысли...*, „Русская мысль” 1894, кн. 11, ноябрь, s. 11.

⁵⁸ [В. Иконников], *Очерк разработки русской истории в XVIII веке. Лекция Privat-доцента Императорского Харьковского университета...*, Харьков 1867, s. 15 (*Общий взгляд на развитие науки русской истории. (Вступительная лекция, читанная в Университете св. Владимира, 12 сентября 1868 года, доцентом Иконниковым)*). Teksty współoprawione. Wyróżnienie od Ikonnikowa. Mimowolnie nasuwa się tu skojarzenie z oceną powstających na początku XIX wieku przekładów eposów Homera: mówiło się, że *Odyseję* w tłumaczeniu Wasilija Żukowskiego czyta się lżej niż *Iliadę* w tłumaczeniu Nikołaja Gnedicza; zob.: А.Н. Егунов, *Гомер в русских переводах XVIII–XIX веков*, Москва – Ленинград 1964, passim.

„archaiczności” środkami współczesnego języka; swoje zadanie widział w interpretacji dawnych materiałów oraz we włączeniu ich w krąg współczesnej świadomości kulturowej i „jako interpretator dążył do zespolenia sposobu postrzegania świata dawnego kronikarza z psychologicznymi odkryciami romantyzmu”⁵⁹.

Szkice podróżnicze o tematyce historycznej opublikowane w piśmie „Wiestnik Jewropy” w pierwszych latach jego wychodzenia bardziej kojarzą się z sentymentalizmem, do którego przedstawiciele poza Karamzinem należał Szalikow, autor wspomnianego szkicu *Carycyno*, niż z romantyzmem. Rosyjscy romantycy czerpać z nich będą jednak inspiracje, by wymienić dumę Kondratija Rylejewa *Borys Godunow* z 1822 roku, jak wykazała to J. Priwałowa, w swej warstwie fabularnej spokrewnionej wprawdzie z *Historią państwa rosyjskiego*, ale w zakresie koncepcji tytułowego bohatera oraz oceny jego historycznej roli bliższej *Podróży z Moskwy do Trojeckiego klasztoru, z niektórymi historycznymi pamiątkami*⁶⁰. Szkic *Podróż do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* rzuca światło na rosyjską recepcję pisarstwa Ann Radcliffe, angielskiej pisarki preromantycznej, autorki powieści gotyckich: podróżnik wspomina przyjaciela, miłośnika jej talentu, utrzymującego, że przyroda w opisach Radcliffe prezentuje się lepiej niż w rzeczywistości. W relacjach czytelników początku XIX stulecia nazwisko twórczyni *Tajemnic zamku Udolpho* pojawiało się często obok wzmianek o Stephanie Félicité de Genlis⁶¹. W piśmie „Wiestnik Jewropy” przed ukazaniem się *Podróży do Klasztoru Woskriesińskiego, nazywanego obecnie Nową Jerozolimą* znalazły się tłumaczenia utworów tej drugiej pisarki, przy czym nie tylko Kaczenowskiego, ale także Karamzina. Drogi Karamzina i Kaczenowskiego przecinały się zatem wielokrotnie i w różny sposób. Miejscem przecięcia się ich dróg stał się „Wiestnik Jewropy”, zasługujący na miano jednej z czołowych instytucji życia społeczno-politycznego, kulturalnego i naukowego Rosji początku XIX wieku.

⁵⁹ В.С. Парсамов, *Карамзин и формирование исторической культуры в России: к проблеме „историк и аудитория”*, w: *Историческая культура...*, s. 229–230, 234. Określenie „masowy czytelnik” należy rozumieć oczywiście adekwatnie do tamtych czasów.

⁶⁰ Zob.: Е. Привалова, *О думе К.Ф. Рылеева „Борис Годунов”*, „Русская литература” 1963, nr 3, s. 89–92.

⁶¹ Zob.: В. Вацуро, *Готический роман в России*, Москва 2002, s. 113–150.

**The travelling matter in the periodical “Vestnik Evropy” against Nikolay Karamzin’s and Mikhail Kachanovsky’s historical interests
(*A journey to Voskresensky Monastery, which is now known as New Jerusalem Monastery*)**

Summary

The article discusses the travel sketch *A journey to Voskresensky Monastery, which is now known as New Jerusalem Monastery* by Nikolay Karamzin (according to M. Barshev) or Mikhail Kachenovsky (according to the team of bibliographers led by E. Sokolinsky), published in the periodical “Vestnik Evropy” (1804, No 1). Nikolay Karamzin was a writer and historian, author of the *History of the Russian State*. Mikhail Kachenovsky was a professor and chancellor of the Moscow State University, who lectured history among other subjects. The discussed text contains a description of a visit to the monastery in Istra founded in the seventeenth century by Patriarch Nikon. A traveller is interested in the great figures and great events of Russian history and also sacral art. The article traces the development of historical research and historical prose in Russia in the early nineteenth century and its influence on Romantic literature (A. Pushkin, K. Ryleyev and others).